

Oikein käytetty loma

Anu-Hanna Anttila: Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaätely Suomessa 1930–1960-luvuilla. Bibliotheca Historica 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005. 265 s.

■ Anu-Hanna Anttila tutkii historiallis-sosiologisessa väitöskirjassaan, miten lomasta tuli suomalaisen teollisuustyöväestön elämänmenon osa.

Työläisloman tekemisen ajanjaksoksi hahmottuvat vuosikymmenet 1930-luvulta 1960-luvulle. Anttilan tulkinnan mukaan loman merkitykset muodostuivat hyvää kansalaista, työntekijää ja työväenluokan jäsentä määrittelevässä ja kasvattavassa moraalisaätelyssä. Tutkimus pureutuu tämän saätelyn toimijoihin, intresseihin, sisältöihin, muotoihin ja tuloksiin.

Teema on merkittävä ja tehtävänasettelu hyvin perusteltu. Teollisuustyöväestön loman ja vapaa-ajan moraalisaätelyä tutkimalla Anttila valaisee tärkeitä puolia suomalaisen palkkatyöyhteiskunnan tekemisestä. Vapaa-ajan ja loman instituutiot ja diskurssit myötäilivät ja vahvistivat palkkatyön normaaliutta. Niitä tutkiessaan Anttila selvittää itse asiassa sellaisten ajattelu- ja toimintatapojen kehittymistä, jotka ovat sittemmin kyseenalaistuneet. Näin on käynyt palkkatyöllä elämisen normeille ja työn ja ei-työn erottelulle samoin kuin kansalaisuuteen ja palkkatyöläisyyteen liittyvälle moraalisaätelylle. Tarkastelua ohjaavat yhtäältä päättäneen vaiheen näkökulma, toisaalta – joskin vähemmän julkilausuttuna – ajatus nyky-ilmiöihin rakentuneista monista historiallisista kerrostumista.

Lähestymistapansa Anttila kehittää käsittelemällä laajasti historiallisen sosiologian lähtökohtia. Siinä, miten hän esittelee teoriattoman historiantutkimuksen ja historiatottoman sosiologian kuilua kaventavia tiedonintressejä, on tosin melko paljon vanhastaan pu-reskeltua ainesta. Kuilun kumpikin puoli kuvautuu jossain

määrin karikatyyriksi. Tutkimustehtävän perustelu olisi hyötynyt keskittymisestä siihen, miten ns. uusien historioiden nousu ja ns. kielellinen käänne ovat 1980-luvulta muuttaneet aiempia näkemyksiä historiantutkimuksen ja sosiologian yhdistävistä tai niiden välissä olevista tutkimustavoista ja mitä uutta yhteiskuntatieteiden ns. historiallinen käänne on tuonut aikaisempiin historiallisen sosiologian perusteeluihin.

Uusien historioiden ja kielellisen käänteen merkitys työn kysymyksenasettelulle ja toteutukselle tulee kuitenkin kiinnostavasti esiin siinä, miten Anttila perustelee tutkimuksensa luonteen narratiivin rakentamisena. Tämä ei tarkoita vain kertomuksellista esitystapaa, vaan toimijuutta korostavaa muutoksen rekonstruointia.

Keskeisenä tutkimusteorian toimii moraalisaätelyn teoria. Moraalisaätelyn käsitettä on käytetty sosiologien ja historioitsijoidenkin keskusteluissa 1980-luvulta lähtien. Sen avulla on käsitteellistetty uudelleen jo yhteiskunnan käsitteeseen liittyviä sosiologian klassisia teemoja. Kun Anttila muovaa moraalisaätelyn teoriaa tutkimustehtävänsä tarpeisiin, hän viittaa monentyyppiisiin teoreettisiin auktoriteetteihin. Monien teoria-ainesten yhdistäminen juontuu paljolti jo niistä brittiläisen kulttuurintutkimuksen traditioon liittyvistä vapaa-ajan tutkimuksista, joiden yhteyteen Anttila kytkee oman työnsä. Hän olisi kuitenkin voinut kiinnittää enemmän huomiota eri aines-ten yhdistämisen ongelmiin.

Millä ehdoin esimerkiksi Michel Foucault'n näkemystä modernin vallan yleisistä toimintatavoista on mahdollista käyttää luonnehdintana moraalisaatelystä yhtenä erityisenä saätelymuotona?

Kehitellessään kysymyksiään loman moraalisaatelystä Anttila hakee teoreettisia välineitä kahdesta pääsuunnasta. Ensimmäinen on brittiläisen kulttuurintutkimuksen tuella omaksuttu Antonio Gramscin fordismien teoria. Sen avulla Anttila kysyy tuotannon ja työn rationalisoinnin merkitystä ei-työn aluetta koskevan moraalisaatelyn kehittymiselle. Gramscin tuella hän käsittelee myös intressien ja intressiristiriitojen välittymistä moraalisaatelyn hankkeisiin. Toiseksi hän hakee välineitä tutkimuskusteluista, jotka koskevat kulttuurisia erontekoja ja kulttuuristen mallien yleistymistä. Norbert Eliasın sivilisaatioteoriaan ja Pierre Bourdieun habitus- ja distinktio-käsitteisiin väljästi tukeutuen Anttila puhuu ”kulttuurisesta valumasta”. Se tarkoittaa kulttuuristen mallien siirtymistä ylhäältä alaspäin, porvaristosta työväenluokkaan. Kyse on osin kulttuuristen erontekojen tietä syntyneiden mallien jäljittelystä ja omaksumisesta, osin siitä, että mallit esitetään yleispätevinä. Kulttuuriseen integraatioon kuuluvaa moraalisaatelyä Anttila korostaa ilmauksella ”kansallisten ihanteiden kieppi”: kansallinen eliitti muovaa kansalliset ihanteet kansan idealisoiduksi omakuvaksi ja sellaisena moraalisaatelyn kriiteereiksi.

Teoreettisen kehysten kehittämisessä on paljon ominta-

keista ja ansiokasta. Selkeyttämisen varaakin siinä vielä olisi. Esitykseen on jäänyt tutkimus- ja oppimisprosessin jäljiltä rakennustelineitä, jotka olisi voinut poistaa rakennelman siitä kärsimättä. Myös suomalaisen yhteiskunnan muutosten, rakenteiden, toimijoiden ja ristiriitojen kuvauksissa on tutkimustehtävän kannalta tarpeellonta tausta-ainesta. Tällaisen aineksen yhteydessä esitykseen on muutamissa kohdissa pujahtanut käsityksiä, jotka eivät kestä kriittistä historiallista tarkastelua, näin esimerkiksi joissakin kansallisen poliittisen järjestelmän ja työmarkkinasuhteiden kuvauksissa.

Verrattain avoimeksi jää kysymys siitä, miten suomalaisen yhteiskunnan pitkään kestänyt maaseutuvaltaisuus olisi otettava huomioon, kun sovelletaan Gramscin tulkintaa amerikanismista ja fordismista. Pohtiessaan porvariston ja kaupunkilaisen keskiluokan kulttuuristen mallien ”valumista” työväestön keskuuteen Anttila kiinnittää herkemmin huomiota yhteiskunnan maatalous- ja maaseutuvaltaisuuden vaikutuksiin. Ajattelu- ja toimintatapoja muovasivat teollisuustyöväestön maalainen tausta ja teollisuusyhteisöjen rakentuminen maaseutu ympäristöön.

Säätelämisen ja valumisen sanasto luo kuvan ylhäältä alaspäin kulkevista prosesseista. Ansiokkaasti Anttila kuitenkin suhteellistaa tätä kuvaa. Hän pitää tärkeänä tutkia myös sitä, miten työväestö itse jäsensi ja muovasi omaa elämänmenoaan, miten työntekijät antoivat merkityksiä työlleen, vapaa-ajalleen ja lomalleen sekä mi-

ten moraalisaatelyn projektit, kuten ”lomapropaganda”, suhteutuivat työntekijöiden omiin kokemuksiin ja odotuksiin. Kriittisempi suhde Orvar Löfgrenin tekemään porvarillisen ja työväenluokkaisen loman erotteluun olisi auttanut syventämään tarkastelua. Kysymyksiä voidaan esittää myös kuvasta, jonka Anttila piirtää sosialistisen työväenliikkeen vapauskäsityksestä, nimenomaan työn ja vapauden suhteesta. ”Sosialistisen utopian” esittäminen vapautumisena työstä on yksipuolinen kuva; Paul Lafarguen laiskuuden evankeliumi saa liian edustavan aseman. Kuten André Gorz on esittänyt, ”kulttuuriyhteiskunnallisen” työstä vapautumisen utopian rinnalla – ja paljolti yläpuolella – työväenliikkeessä on vaikuttanut ”työyhteiskunnallinen” työssä vapautumisen utopia. Se on nojannut käsitykseen tuotantovoimien kasvattamisesta historiantekijän liikevoimana ja työstä kaikkien arvojen lähteenä.

Teoksessa on useita ulokkeita, joista olisi mahdollista jatkaa kehittelyä modernisaation ristiriitaisuuteen, kuten modernin ja traditionaalien suhteisiin tehdaspatalismissa tai työväenliikkeessä ja ennen kaikkea moderniuden sisäisiin jännitteisiin. Moderniuden kaksista kasvoista on puhuttu myös vapaa-aikatutkimuksen teorian kehittelyissä. Esimerkiksi Chris Rojek on kehitellyt vapaa-aikateoriaansa tähän suuntaan erottelulla järjestystä luovaan ja järjestystä rikkovaan moderniuteen. Näiltä osin Anttila ei näytä tukeutuvan muutoin runsaasti viittaamaansa Rojekiin. Saattaa olla,

että moraalisaatteen teoriassa on taipumus korostaa modernisaatiota rationalisoimisena ja rationalisoitumisena siten, että sivuun jää modernisaation sisäinen ristiriitaisuus. Moraalisäätelyn teorian auktoriteettina käytetty Gramsci ei itse sitä sivuuttanut.

Anttila jäsentää muutoksen esityksensä siten, että tarkasteluun tulevat vuorollaan valtiollisen sosiaalipolitiikan tekijät, työntekijät ja työväenjärjestöt sekä työnantajat, jossain määrin myös kaupalliset yritykset. Näiden toimijatahojen tarkastelussa nousevat kuvaan valtiolliset ja yhdistysmuotoiset kansallisen yhteistyön areenat, joilla määriteltiin lomakysymystä ja loman käyttöä. Tärkeimpiin kuului vuonna 1938 asetettu lomankäyttökomitea. Se suunnitteli, miten uuden vuosilomalain määrittämää lomaoikeutta käytettäisiin tarkoituksenmukaisesti. Vuonna 1941 perustettu Lomaliitto järjesti lomankäytön tapoja työntekijäjärjestöjen, valtion ja myös työnantajien osallisuuden pohjalta.

Laaja ja monipuolinen tutkimusaineisto koostuu pääasiassa näiden eri toimijatahojen tuottamasta materiaalista. Siihen kuuluu arkistodokumentteja, lehtiä ja muita julkaisuja, elokuvia, haastatteluja sekä eri vaiheissa tehtyjä tutkimuksia ja selvityksiä. Lomapropagandaelokuvia Anttila on analysoinut erillisessä artikkelitutkielmassa; sen hän olisi voinut tuoda näkyvämmiin ilmi elokuva-aineistoa yleisluontoisemmin käsittelevillä väitöskirjansa sivuilla. Sosiaalipoliittisen ”suomalaisen lomamallin” hahmottamisessa lomankäyttö-

komitean arkistolla on merkittävä sija. Anttila kiinnittää huomiota erityyppisten tekstiryhmien käyttöä koskeviin lähdekriittisiin näkökohtiin. Päättelyn dokumentoinnissa näkyy jonkin verran horjuvuutta, ja historiallisissa detaljeissa on joitakin epätarkkuuksia (esim. vuoden 1909 leipurilain esittäminen Suomen ensimmäisenä yleisenä työaikalakina, s. 88, 99).

Erityisen ansiokasta on se, että Anttila on koonnut mikrohistoriallisen otteen mahdollistavaa aineistoa sekä työntekijäin ja työväenliikkeen aktiiviteeteista että työnantajien lomatoiminnasta. Tarkasteluun tulevat turkulaisten kutomatyöläisten Lomakerho Kankurit, Valkeakosken paperityöläisten ammattiosaston lomatoiminta ja A. Ahlström Osa-keyhtiön Karhulan tehtaiden lomatoiminta. Kekseliäästi tutkija käyttää aineistonaan Karhulan tehtaiden lomanviettopaikkojen mökkipäiväkirjoja. Tällä tasolla hän pystyy havainnollistamaan myös sitä, miten kysymys lomaoikeudesta ja lomankäytöstä sukupuolittui ja oli osa sukupuolijärjestelmän muotoutumista.

Aineiston käyttöön liittyy kysymys päättelyn arvioitavuudesta. Narratiivin rakentaminen toimii työssä osittain siten, että tekijä soveltaa ja testaa teoreettista kehystään. Kuitenkin tekijä käyttää rikasta aineistoaan paljolti kuvittamaan tulkintakehystään ja yleistyksiään. Silloin kun toimitaan illustroivien esimerkkien avulla, päättelyn kestävyyttä on vaikeata arvioida. Aineiston analyysin suurempi läpinäkyvyys – sen systemaattisuuden osoit-

taminen – olisi vahvistanut tutkimusta. Tämä olisi ollut mahdollista ilman, että narratiivin periaatteesta olisi luovuttu.

Muutosten – ja muutosten sisällä sekä katkosten että jatkuvuuksien – jäljittäminen on Anttilan tutkimuksessa tärkeällä sijalla. Tutkimusajanjakso itsessään on tutkimustulos. Se piiryy tietyn, julkisia ja kollektiivisia toimijoita yhdistävän lomankäyttömallin luomisen ja soveltamisen vaiheeksi. Muutosvaiheiden määrittämiseen olisi ollut suotavaa paneutua vielä enemmän. Kiinnikkeitä historiallisiin konteksteihin olisi ollut mahdollista vahvistaa. Tämä koskee esimerkiksi kohtia, joissa puhutaan lomakysymyksen kytkennöistä hyvinvointivaltion toimintatapoihin.

Aikamuoto vaihtelee esityksessä paikoin preesensin, imperfektin ja perfektin välillä siten, että tarkasteltavan ilmiön ajoittaminen on työlästä. Näin tahtoo jäädä epäselväksi, mikä tutkitussa vaiheessa edustaa tekijän käsityksen mukaan nykyisyytemme kannalta päätyneitä prosesseja, mikä taas nykykäytäntöihin välittyneitä ja rakentuneita ajattelu- ja toimintatapoja. Tätä pohdintaa odottaisi esimerkiksi lomaoikeuden kahden diskurssin, virkistäytymisen ja vapautumisen diskurssin, tarkastelussa. Näiden kahden diskurssin erottelu kuuluu sinänsä työn tärkeisiin tuloksiin.

Kaiken kaikkiaan Anu-Hanna Anttilan tutkimus on teoreettisesti ja empiirisesti monipuolinen, ansiokas kontribuutio palkkatyöllä elämistä ja työn ja ei-työn suhdetta käsittelevään historiallisyhteiskun-

tatieteelliseen tutkimukseen. Suomessa aihepiiristä ei voida tämän jälkeen kirjoittaa vakavasti otettavaa tutkimusta tukeutumatta ja ottamatta kantaa Anttilan väitöskirjaan.

Pauli Kettunen